

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Говоруна Сергія Миколайовича
«Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

У дисертації вперше не лише у вітчизняному богослов'ї і релігієзнавстві, але можемо говорити і про світовий контекст, пропонується та обґрунтовується розуміння мета-еклезіології як наукової програми та методології, що вбирає у себе традиційні й постмодерні теорії походження та розвитку Церкви. Використання означеної методології створює умови для виходу теології за межі виключно конфесійної орієнтації та уможлиблює діалог між богослов'ям різних конфесій (зокрема, православним, протестантським та католицьким); постає підґрунтям для екуменізму, що має велике значення як для поліконфесійного середовища України, так і для світового християнства, і, тим більше, для світового православ'я, яке сьогодні перебуває в складних умовах розколу.

Заслуговує на увагу розкриття автором різних історичних та постмодерних моделей еклезіології з акцентом на розрізненні незмінного єства Церкви та мінливих, залежних від історичних, соціокультурних чи політичних обставин, теологічних її тлумачень. Сергій Миколайович слушно починає дослідження феномену Церкви із виявлення її найсуттєвішої ознаки, яку, в дійсності, доволі складно визначити, оскільки, як зауважує автор, «немає ні «матерії церкви», ні «особистості церкви». Ми не можемо доторкнутися до церкви, спілкуватися з нею або вклонятися їй, як ми вклоняємося Богові. Коли ми говоримо про її суб'єкт, ми насправді висловлюємося тропом, який метафорично говорить про *реальних* суб'єктів: членів церкви, що осягають церкву, мають її досвід, завжди взаємодіючи між собою» (стр. 28 – 29). В такий спосіб, з перших кроків свого дослідження автор задає напрям методології. Виходячи з того, що «самосвідомість церкви – це мозаїка, яка складається з

роздумів окремих християн стосовно їхнього спільного життя як еклезіїної спільноти» (стр. 29) – дисертант доводить доречність використання мови феноменології та аналітичної філософії для досягнення об'єктивності та цілісності дослідження.

Розкриваючи феномен Церкви дисертант майстерно вказує на різницю в метафізичних та соціальних чи антропологічних складових еклезіології. Якщо в метафізичному контексті Церква є Тілом Христовим і тут не може бути підстав для поділів та розрізень між її членами, то соціальний та антропологічний контексти, до яких автор зараховує церковну ієрархію, наявність так званих «канонічних територій», автокефалію, першість та чини служителів церкви, якраз і постають ґрунтом для існування множинності еклезіологій. Означену дуальність феномену Церкви дисертант характеризує як два рівні її буття - внутрішній (ієрархія та церковні структури) та зовнішній (виконання її божественної місії). Проблему співвідношення діалектичного та метафізичного у феномені Церкви автор розкриває також в категоріях внутрішнього та зовнішнього її існування. В контексті зовнішнього її буття, тобто у метафізичному її плані Церкву вважають константою: вона є істотно незмінною. Розвиток та трансформації їй притаманні в контексті внутрішнього буття, де вона виглядає змінною як історичний і соціальний феномен (стр. 28). Водночас, із сторінок дисертації ми дізнаємося, що і метафізичний контекст Церкви протягом історії був об'єктом осмислення богословів не рівною мірою, що дає підстави говорити про наявність розвитку уявлень і щодо нього.

Важливим та сміливим твердженням дисертанта є вказівка на необхідність певної деконструкції Церкви у тих питаннях, які суперечить спільнотній її природі. Хотілося б відмітити також і оптимістичність даного твердження, яке вказує на віру автора в те, що в людському виявленні Церкви можливо здолати, існуюче з давніх часів, прагнення до уособлення, розділення та унікальності. З означеного витікає і мета роботи - критичний аналіз теоретичних засад православної еклезіології у їх історичному розвитку. Досягнення поставленої мети дозволило автору сформулювати православну мета-

еклезіологію як теологічну дисципліну та дійти важливих висновків, які і виносяться на захист. Зокрема, важливим є висновок про те, що принцип ієрархічності не закладений у сутності Церкви як можливість та не є частиною її природи як дійсність, а виникає через запозичення з культурно-соціальних особливостей греко-римського світу, а уявлення про першість з неоплатонічної філософії.

Означеними запозиченнями не обмежується історія становлення Церкви. Далі, на чисельних сторінках дисертації, ми бачимо, що людина не змогла створити ексклюзивне, відмінне від соціальних взірців, церковне буття. Зокрема, як пише автор на стр. 142, «церква вдалася до стратифікації та феодалізації... відповідно до схожих процесів в суспільстві» тощо.

Важливим також є висновок дисертанта про місце і роль церковних структур в функціонуванні Церкви. Із висновків автора витікає, що вони нерідко відіграють негативну роль, оскільки постають причиною і стратифікації всередині самої Церкви, і відгородження її від світу.

Майстерно вживане автором поняття еклезіоцентрична церква повною мірою розкриває проблему усвідомлення церквою своєї ролі та місця в світі. Дисертант вміло вказує на ту невидиму межу за якою церква втрачає її божественну місію і перетворюється на ще одну соціальну систему, завдяки чому, нерідко в історії, вона поставала “островом, ізольованим від людей і Бога” (стр. 23).

Занотоване у підрозділі 2.7 «Постмодерні еклезіології» завдання дати відповідь на питання про те, «чим Церква може послужити сьогодні світові, який зазначає численних криз» (авторєф. стр. 11) розкриває перед нами специфічну взаємодію буття Церкви та буття світу. Автор характеризує сучасний світ прикметником «розшматований» (стр. 241), виражаючи, в такий спосіб, головну ознаку сучасності – плюралізм та розмаїття. Світ, як і людина, живе та розвивається за власними, внутрішньо притаманними йому, законами, століття за століттям змінюючи своє обличчя. Відповідно до цих змін, вимушена мінятися і людина, і так само, вимушена осмислювати своє місце в

світі і Церква. Плюралізм та розмаїття світу породжує і багатоаспектність еклезіологій. Висновок автора про те, що «коли Церква визнає розмаїття власних історичних форм і способів самоусвідомлення, це допомагає їй упоратися з розмаїттям форм сучасності» (автореф. стр. 11) вказує на діалектичний взаємозв'язок соціального та церковного буття, в якому соціальне, з часів Просвітництва, відіграє значну роль в самоусвідомленні Церкви.

Значним доробком дисертації є критичний аналіз таких феноменів церковного буття, як «церковне розрізнення», «церковна територія й адміністрування», «церковний суверенітет», «церковна автокефалія», «церковна першість». Зауважуючи на тому, що «є великі розриви між церквою в теорії та в реальності» (стр. 261) автор здійснює фундаментальний аналіз наявних богословських спроб пояснити цей феномен. Означений аналіз дозволив дисертанту дійти до важливих висновків про те, що існує різниця у дослідницьких підходах західних та східної Церков у цьому питанні; що в історії еклезіології це розрізнення набувало різних форм та інколи призводило до реальних розколів у церкві; що означене розрізнення слугувало появі вчення про видиму та невидиму Церкву; на ґрунті такого розрізнення виникає розшарування простору на профане та сакральне; означене розрізнення є підґрунтям і відмінностей у тлумаченнях співвідношення загального та конкретного.

Досліджуючи витoki уявлень про церковну територію й адміністрування автор рухається від «нульовій позначки» на якій «церква вся помістилася у «горниці» (Дії 2:1-6), всередині якої не було ніяких роздільних стін» (стр. 302) і зауважує на важливому факті, що «від самого початку церква не мала ні структур, ні ієрархій. Церквою були тільки Ісус Христос, Святий Дух та учні Христа». Ретельний аналіз історичних, соціальних та культурних обставин існування Церкви дозволив показати роль цих факторів у формуванні понять церковних територій та адміністрування аж до створення міжцерковних стосунків та церковної дипломатії.

Важливим у теоретичному відношенні є висновок дисертанта про те, що всі кордони Церкви є амбівалентними. Коли вони перетворюються на «ізми» (ієрархізм, інституціоналізм тощо) відбувається спотворення Церкви, вони перетворюють структури Церкви на симулякри. Це наукове положення автора є дуже плідним і може бути розвинуто в подальших дослідженнях.

Здійснений аналіз дисертаційного дослідження Говоруна С.М. дає підстави стверджувати, що завдання виконані в повному обсязі, висновки мають достатнє обґрунтування, а новизна дослідження не викликає заперечень.

Незважаючи на всі позитивні сторони дисертації Говоруна С.М., дослідження містить також деякі недоопрацювання, на які слід вказати.

1. На наше переконання, заявлена новизна дослідження – вперше здійснений цілісний аналіз теоретичних засад православної еклезіології в її історичному розвитку – певною мірою звужує здобутки дослідження, оскільки автор на сторінках дисертації здійснює ґрунтовний аналіз і католицької, і протестантських еклезіологій. Оскільки, в роботі ці аспекти послідовно досліджуються, необхідно було їх відобразити у формулюванні основного наукового внеску цієї роботи в українське релігієзнавство.
2. На сторінці 261 дисертації, говорячи про розмежування в Церкві та, водночас вказуючи на наявність єдиної реальності Церкви, автор проводить паралель із міркуванням Кирила Олександрійського, який розрізняв людяність і божественність у Христі лише «у мисленні». Виникає питання, чи може бути ця аналогія закономірною? Адже, обидві природи Христа є досконалими. Водночас, говорячи про Церкву, ми не бачимо у її внутрішній складовій ніякої досконалості, що підтверджується і текстом, і висновками дисертації. Якщо б Церква лише у мисленні розмежовувалась, а в дійсності мала нерозривну природу, вона з необхідністю, як і Христос, була б досконалою і в її внутрішній складовій.

3. Захоплює опрацювання автором великої кількості закордонних джерел, водночас, на наше переконання, аналіз робіт українських релігієзнавців та богословів збагатив би дисертацію уявленнями про сучасний стан Церкви в Україні в її теоретичному осмисленні.
4. Маючи за мету критичний аналіз теоретичних засад православної еклезіології слушним було б більш широко дослідити сучасних православних богословів, які задають нові горизонти еклезіологій, не обмежуючись персоналіями XX століття.
5. У авторефераті та дисертації наявна відмінність у написанні слова «церква». У тексті дисертації церква пишеться з маленької літери, а у авторефераті з великої. Зважаючи на те, що в українській мові слово «церква» має декілька значень, зокрема, і храм, в якому відбувається християнське богослужіння, і спільнота віруючих, мирян і священників, одного віросповідання, як місцева так і спільнота всієї земної кулі, було б доречним друге її значення писати з великої літери.

Однак висловлені зауваження і побажання не знижують теоретичний рівень та наукову актуальність дисертаційної роботи Говоруна Сергія Миколайовича.

Вважаємо, що в цілому дисертаційне дослідження Говоруна Сергія Миколайовича «Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку» є самостійним та обґрунтованим. Положення та висновки дисертації належним чином відображені у публікаціях автора. Друковані праці й автореферат у достатньому обсязі висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження.

Дисертація й автореферат виконані на належному теоретико-методологічному рівні відповідно до вимог «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016), і «Вимогам до

оформлення дисертації», затвердженим Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017.

Дисертаційне дослідження Говоруна Сергія Миколайовича «Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку» за своєю актуальністю, теоретичною та практичною значимістю, науковим і методологічним рівнем, а також новим підходом у постановці й розв'язанні наукових проблем відповідає вимогам МОН України до докторської дисертації, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, доцент,
Завідувач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики,
обліку та аудиту

Т. В. Гаврилук

